

nergens te plaatsen in het Loonse gravenhuis en ik heb trouwens toch moeite met een zo noordelijke exclave van dit Luikse graafschap. Maar de auteur gaat onbekommerd aan dit soort problemen voorbij, waarschijnlijk omdat hij ze niet opmerkt. En zo zijn er nog wel wat zaken. Maar ik geef graag toe aan de heer Kalkwiek, dat een proefschrift niet meteen een meesterstuk behoeft te zijn, dat het slechts moet bewijzen dat de maker op verantwoorde wijze de gebruikelijke methoden kan toepassen en zo het beginpunt kan zijn van verder wetenschappelijk werk. Dat is hier zonder meer het geval.

H. P. H. Jansen

J. P. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert* (Leiden: E. J. Brill, 1974, xvi + 365 blz., f. 110.-).

Slechts van twee middeleeuwse kloosterbibliotheken in de Noordelijke Nederlanden zijn zoveel handschriften bewaard gebleven, dat we ons een indruk kunnen vormen van de oorspronkelijke samenstelling, namelijk van de Augustijnen in Utrecht en die van het Karthuizerklooster Nieuwlicht, dat in 1392 werd opgericht in de omgeving van dezelfde stad. Aan deze laatste bibliotheek is nu een uitvoerige palaeografische en codicologische studie gewijd door de huidige Leidse lector J. P. Gumbert.

In dit tijdschrift kan men geen bespreking verwachten, waarin recht wordt gedaan aan alle technische aspecten van de codicologie, die ter sprake worden gebracht, maar de resultaten van het boek zijn belangrijk genoeg om ze hier te signaleren. De handschriften uit Nieuwlicht waren natuurlijk wel bekend en ze zijn beschreven in de catalogus door Tiele-Hulshof van de handschriften der Utrechtse universiteitsbibliotheek; daarin was men afgegaan op de ex libris in de diverse delen en op grond daarvan hebben verschillende onderzoekers aan het 'scriptorium' en vooral het atelier van miniaturisten uit Nieuwlicht vaak een betekenis toegekend, die niet met de feiten in overeenstemming is. Dr. Gumbert had aanvankelijk een dissertatie willen maken over de bibliotheken zowel van het Augustijnerklooster als van Nieuwlicht. Maar zoals dat vaak gaat, hij heeft zijn onderwerp moeten beperken en is in 1972 gepromoveerd op de boeken die van 1392-1430 ofwel door Nieuwlicht verworven werden ofwel daar vervaardigd waren. Van deze dissertatie is het hier aangekondigde, vorstelijk uitgevoerde boek met 165 foto's van schriftvoorbeelden de verbeterde versie.

Dr. Gumbert heeft tweënvijftig handschriften kunnen aanwijzen, die in 1430 te Nieuwlicht aanwezig zijn geweest. Een deel daarvan was elders geschreven, bijvoorbeeld op bestelling door een beroepsschrijver in de stad Utrecht als Hendrik van Arnhem, die de vierdelige historiebijbel schreef, thans aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Interessanter voor dr. Gumbert waren uiteraard de handschriften die in Nieuwlicht zelf vervaardigd waren. Daarin heeft hij zesentwintig schrijfhanden weten te identificeren en zo komt hij tot de conclusie dat in principe iedere monnik als copiïst is opgetreden. Dat was ook in overeenstemming met de voorschriften der Karthuizers. Hun taak was onder meer 'het preken met de handen', al was dat in de vijftiende eeuw slechts ten voordele van de eigen kloostergemeenschap. Deze veelomvattende copiëerarbeid der Karthuizers heeft ongetwijfeld de Moderne Devoten geïnspireerd hetzelfde te doen, zoals Lourdaux vroeger al had opgemerkt. Dr. Gumbert komt tot deze en soortgelijke constatering na een uitermate minutieus en tijdrovend onderzoek van alle uiterlijke kenmerken: liniëring, interpunctie, schrijfstof, boekbanden en vooral natuurlijk het schrift. Bij dit laatste volgt

hij de classificatie van zijn promotor Lieftinck, die in het laat-middeleeuwse boekschrift een: 'textualis', 'cursiva' en 'hybrida' als hoofdvormen onderscheidt, ieder met verschillende tussenvormen. Hij verdedigt deze indeling tegen de bestrijders, omdat Lieftinck uitgegaan is van puur formele kenmerken en bijvoorbeeld in zijn indeling niet met geografische begrippen heeft gewerkt. Maar hij geeft toe dat de benamingen niet altijd even gelukkig zijn en dat er een aantal laatmiddeleeuwse schriftvormen zijn, die buiten de indeling vallen. Daarvoor wil hij de benaming semi-hybrida invoeren.

De bijna honderd bladzijden, die dr. Gumbert aan de schriftsoorten wijdt, laten zich natuurlijk niet gemakkelijk lezen. Men moet dit boek met kleine teugen proeven en voortdurend de schriftvoorbeelden opslaan om zich de conclusies aanschouwelijk te maken. En alleen wie het onderzoek volledig zou willen overdoen, is eigenlijk gerechtigd kritiek te oefenen. Op het eerste gezicht liggen verschillende identificaties van schrifthanden niet zonder meer voor de hand, maar ik ben er zeker van, dat verdere studie dr. Gumberts conclusies zal bevestigen. Hij heeft namelijk zo'n intieme kennis opgedaan van de monniken die in de jaren 1392-1430 handschriften schreven, dat het niet verwonderlijk is dat hij zijn boek heeft opgedragen aan de nagedachtenis van Zweder van Boecholt, de man, die in die jaren als een soort bibliothecaris moet zijn opgetreden, talrijke indices vervaardigde en ook zelf zeer actief was bij het kopiëren. Op grond van deze intieme kennis kunnen de conclusies, waartoe de schrijver komt, in vol vertrouwen worden overgenomen. Zo was er geen echte schrijfschool te Nieuwlicht, geen 'scriptorium'. Iedereen schreef maar zoals hij dat in zijn jonge jaren geleerd had. Verder werden er geen miniaturen vervaardigd in het klooster zelf. Deze kwestie is niet onbelangrijk, omdat HoogewerfT indertijd betoogd heeft dat in Nieuwlicht een belangrijk atelier gevestigd was. Op het eerste gezicht zou dit al verwonderlijk zijn, want in strijd met de eenvoud, die de Karthuizer regel voorschreef; maar er is ook geen enkel bewijs voor, de miniaturen, die voorhanden zijn, stammen alle uit handschriften die buiten het klooster zijn vervaardigd. Pas in de tweede helft van de vijftiende eeuw moeten blijkens de kloosterrekeningen ook in het klooster miniaturisten werkzaam zijn geweest. De enige afbeelding, die vóór 1430 in Nieuwlicht in een handschrift is vervaardigd, was een tekening van de lijdenswerktuigen, door Zweder van Boecholt zelf 'van een ontroerende onbeholpenheid'. Dr. Gumbert heeft zo een fraaie demonstratie gegeven van waartoe de codicologie in staat is.

Ik waardeer het bijzonder dat hij zich ook interesseert voor andere zaken dan alleen handschriften; zo heeft hij een prosopografie vervaardigd van alle monniken uit de betreffende periode, heeft zich afgevraagd waarom men schreef en heeft zelfs een korte geschiedenis van het klooster toegevoegd, hoewel deze droge, chronologische opsomming niet het sterkste deel van het boek is. Ik betreur alleen dat in het exposé zo weinig naar praktijken elders wordt verwezen; er bestaan soortgelijke studies in het buitenland, hij moet een behoorlijke kennis hebben van de handschriften der Augustijnen te Utrecht, maar daarover horen wij zo goed als niets. Alleen wordt af en toe een soort telling toegepast op de handschriften, door Lieftinck opgesomd in de *Manuscripts datés conservés dans les Pays-Bas*. Een aantal uitstekende registers verhogen de bruikbaarheid van het boek. Ik ben er zeker van dat het bij vele geleerden verscheidene 'Gebrauchsspuren' zal gaan vertonen, om de codicologische terminologie ook eens aan te wenden.

H. P. H. Jansen

G. Asaert, *De Antwerpse Scheepvaart in de XVe eeuw (1394-1480). Bijdrage tot de economische geschiedenis van de stad Antwerpen* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren XXXV, nr. 72; Brussel, 1973, xli + 505 blz., 1500 BF).

In verschillende opzichten is de grote studie van G. Asaert over de Antwerpse scheepvaart in de vijftiende eeuw een belangwekkend boek. De schrijver is archivist en dat is duidelijk te merken in zijn vertrouwdheid met het archiefmateriaal, niet alleen van het stadsarchief van Antwerpen, maar ook van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, dat in het archief der Rekenkamer zeer belangrijke Antwerpiana bevat, waaronder de povere resten der stedelijke rekeningen, een drietal uit het einde der veertiende en het begin der vijftiende eeuw. De schrijver doet opmerken, dat de geschiedschrijving betreffende Antwerpen zich overwegend heeft beziggehouden met Antwerpens 'gouden eeuw' dat wil zeggen de tijd van ca. 1480-1585 (1567). De voorafgaande periode is daarentegen veel minder bewerkt, klaarblijkelijk vanwege een vermeende armoede aan bronnen, vergeleken met de aantrekkelijker jaren van Antwerpens bloeitijd. Weet men dan nog, dat Asaert als zijn eigenlijke leermeester de te vroeg overleden prof. F. Blockmans, in leven stadsarchivaris, beschouwt, terwijl prof. W. Brulez zijn promotor is geweest, dan kan men zich voorstellen, dat hij gevoelig is voor noodzakelijke revisies in het traditionele standpunt ten aanzien van de economische geschiedenis der Scheldestad.

Het is dan ook in hun geest, dat de schrijver zich de vraag heeft gesteld: is het inderdaad juist (zoals de heersende opvatting, op gezag van Henri Pirenne, wil), dat Antwerpen geen koopvaardijvloot heeft bezeten, niet alleen in de zestiende eeuw, maar ook reeds in de vijftiende? Wanneer hij nu zijn materiaal opsomt voor de vijftiende eeuw, blijkt het, dat het met de armoede van de archieven voor die eeuw nogal meevalt, vooral wanneer men deze met Amsterdam voor dezelfde periode vergelijkt. Demografisch beschikt men over de haardstedencijfers van Brabant, ruim zestig jaar geleden gepubliceerd door Cuvelier. En dan zijn er de zogenaamde schepenregisters in doorlopende reeks van 1394-1480. Hij heeft deze minuten van voor enkele schepenen opgestelde acten betreffende onder andere koop en verkoop van schepenen als grondslag voor zijn onderzoek gebruikt.

Dit verschijnen van partijen voor schepenen betekent volontaire rechtspraak: er is geen verplichting, maar blijktbaar is deze gang van zaken meer en meer usance geworden. Idealiter bevatten deze minuten (de grossen der acten zijn aan partijen uitgereikt en niet bewaard gebleven) naam, beroep, woonplaats van koper en verkoper, opgave van het scheepstype, eventueel de naam van het schip, verschuldigde koopprijs (met opgaaf van de geldkoers en betalingstermijnen). Belangrijk is, dat niet alleen schepenen in hun geheel, maar daarnaast in toenemende mate scheepsparten worden verhandeld. Voor de periode gedurende welke de 'schepenregisters' zonder lacune zijn overgeleverd, 1398-1480, zijn in totaal 2.422 schepenen en scheepsparten verhandeld: na 1420, wanneer blijktbaar het passeren van deze koopovereenkomsten voor schepenen gebruikelijk is geworden, kan van een stijgend aantal - zij het door een inzinking tijdens de crisisjaren dertig onderbroken - gesproken worden: om zich een beeld van het aantal voor een bepaald ogenblik te vormen, heeft hij dit cijfer naar vijfjarige periodes van 1420 uitgesplitst. Bij de scheepsverkopingen gaat het in hoofdzaak om binnenvaarders (heude, kogge (kan ook zeeschip zijn), pleit). Helaas wordt vele malen de weinigzeggende term 'schip' genoemd: alleen de prijs kan iets over de mogelijke grootte van het vaartuig leren.

Dezelfde schepenregisters hebben de schrijver geholpen aan 1038 te Antwerpen thuishorende schippers, die bij de transacties als één der partijen optraden, die gedeeltelijk ook